

dala«, naprotiv, zastupani su i drugi Južni Slaveni). »Pisma županije zagrebačke od g. 1861.« u dva »sveščića« (ne »sveska«!), isključivo su djelo D. Kušlana s kojim M. Suhaj, kako Brandt tvrdi (384), nema ništa zajedničko. Njihova se suradnja odnosi samo na »Saborske spise« od 1861.

Spis »De municipalibus iuribus et statutis [...]« (1830) nisu »objavili« J. Kušević i V. Kirinić, kako Brandt tvrdi (385), nego mu je — prema Kirinićevu vlastoručnom svjedočanstvu — bio autorom Kušević (usp. VZA IX, 1907, 199). Franjo Žigrović nije nikada bio »Jelačićev privatni tajnik« (385) nego je na hrvatskom saboru 1848. izabran za posljednjeg protonotara kraljevstva! Spominjući brošuru: »Fundamenta [...]« iz g. 1832, kojom se »autor borio protiv priključenja Slavonije mađarskom političkom teritoriju« (385), Brandt očigledno pomišlja na nekoga suvremenog pisca. Međutim, brošuru je još 1792. napisao N. Škrlec. Itd.

Nije u skladu s činjenicama ni Brandtova tvrdnja da je Vojna Krajina »bila predmet političke borbe preporodilaca (?! J. Š.) protiv direktne austrijske vojne vlasti u tim krajevima« (386). Do 1848. naši se »preporodioci« u takvu borbu nisu upuštali niti su to mogli učiniti. A 1848, kada su to najzad uradili, zadovoljili su se zahtjevom da se građanski ustav Hrvatske proširi i na Krajinu, ali da se ona kao vojni institut do daljega zadrži. To su stanovište, uostalom, zastupali i predstavnici samih krajišnika.

Iako se u svim referatima opravdano upotrebljavaju termini »hrvatski narodni preporod« i »ilirski pokret«, Brandt spominje i neki »specifični kulturno-politički pokret obilježavan imenom ilirski narodni preporod« (388) — iako ga ni suvremenici ni nauka nisu tim imenom obilježavali.

Jednako tako mora iznenaditi i, u nauci neuobičajeni, naziv koji je za ilirski pokret upotrijebio Vl. Bazala u svom članku: »Liječnici u razdoblju tzv. ilirske idile«, izdvajajući tu »idilu« kao »najvažniji dio hrvatskoga narodnog preporoda« i po važnosti i po razdoblju« (402).

Jaroslav Šidak

RADOVI ZLATKA VINCE O POVIJESTI KNJIŽEVNOG JEZIKA I PRAVOPISA U DALMACIJI

U svojim raspravama: 1. Rad pravopisne komisije u Zadru god. 1820 (*Radovi* Filozofskog fakulteta u Zadru I, razdio lingvističko-filološki, 1960, 66—81); 2. Stav »Zore dalmatinske« u Zadru prema težnjama iliraca za jedinstvenom grafijom u hrvatskoj književnosti (*Radovi* Naučnog društva Bosne i Hercegovine, XVIII, Odjeljenje historijsko-filoloških nauka 6, 149—172); 3. Pravopisno-jezična previranja u sjevernoj Dalmaciji prije 1860 (*Radovi* Instituta JAZU VIII, Zadar 1961, 263—294); 4. Pogledi Božidara Petranovića na književni jezik (*Zbornik* za filologiju i lingvistiku IV—V, Novi Sad 1961—62, 357—361); 5. Puristička zaoštrenost suradnika »Zore dalmatinske« (*Ivšićev zbornik*, Zagreb 1963, 397—406); 6. Zadar kao središte raspravljanja o književnom jeziku u prvoj polovini XIX stoljeća u Dalmaciji (*Radovi* Instituta JAZU 11—12, Zadar 1965, 405—460 — ovaj rad predstavlja sintezu prvih triju rasprava); 7. Rječničke, posebno terminološke osobine »Kraglškog Dalmatina« (*Radovi* Filozofskog fakulteta u Zadru II, Razdio lingvističko-filološki 3, 66—83); 8. Fran Kurelac u Zadru (*Zadarska revija* 1957) — Zlatko Vince proučava historiju stvaranja književnog jezika u Dalmaciji i prikazuje stavove, shvaćanja, polemike i sukobe o čitavom nizu jezičnih problema, koja su uz to odraz kulturnog, nacionalnog, pa i političkog stanja određenog perioda u povijesti hrvatskog naroda, te su kao takva predmet interesa i historičara. Vinceovi radovi predsta-

vljaju dopunu radovima Ljudevita Jonkea, koji se bavi istim problemima zagrebačke filološke škole, njezina predvodnika A. Vebera-Tkalčevića i najistaknutijeg leksikografa B. Šuleka (usp. prikaz J. Ravliča o tim radovima u HZ). — Zahvaljujući Jonkeu i Vinceu postaje jasnija slika zbivanja na književno-jezičnom polju XIX st. u cijeloj Hrvatskoj.

Period od 1820. do 1860. je vrijeme kada se na teritoriju hrvatskih zemalja među jezikoslovcima vodi borba za ostvarenje jedinstvenoga književnog jezika. Osnovni zadatak koji je ponajprije trebalo riješiti bilo je pitanje ortografije. Uredena i jedinstvena grafija uvjet je za uspješan i nesmetan razvoj književnosti. Glagoljica i ćirilica, odnosno bosančica, lako su se prilagodile hrvatskosrpskom jeziku, ali od sredine XIV st. počinje se na njegovu području upotrebljavati latinica. Nju nije bilo lako prilagoditi jer ona nema dovoljno znakova za sve hrvatskosrpske glasove. Zato su hrvatski pisci koji su pisali na narodnom jeziku pravili kombinacije od više slova za pojedine glasove. To je dovelo do toga da je na početku XIX st. latinička grafija bila neujednačena i vrlo nespretna (bilo je 67 raznih skupina od dva slova za jedan glas, 37 od tri slova, 4 od četiri slova itd.). Takvu situaciju omogućavala je još i teritorijalna, politička odnosno državna rascjepkanost hrvatskih zemalja i njihova slaba međusobna povezanost. Bilo je neophodno potrebno prekinuti s takvom praksom proizvoljnog i stihijskog pisanja i odrediti kako da se piše: fonetski (da svaki glas dobije odgovarajući znak) ili etimološki (da se prvenstvena pažnja obrati čuvanju korijena riječi). I u jednom i u drugom slučaju postavljao se problem stvaranja ili pronalaženja načina za pisanje slova kojih u latinici nema, a koje naš glasovni sustav zahtijeva. U tijesnoj vezi s ovim je i pravopisno pitanje (kako pisati *jat*, kako vokalno *r*, glas *h*), pa i akcenatsko. Trebalo je odlučiti koje narječje da se uzme za književni jezik. Kod pisanja stručnih tekstova nailazilo se na krupne poteškoće terminološke prirode (da li uzeti termine uobičajene kod zapadno-evropskih jezika ili ih prevoditi, što znači stvarati kovanice, često vrlo nezgrapne, neprecizne i teško razumljive). Tu se odmah nametalo pitanje čistoće jezika i pitanje kome je tekst namijenjen (školovanom ili neukom čovjeku).

Jedinstveni književni jezik za sve Hrvate, odnosno za sve Južne Slavene, a prvenstveno za Hrvate i Srbe, jedno je od temeljnih pitanja koje ide u kompleks nacionalne problematike. U XIX st. nacionalno pitanje najčešće se izražavalo kao jezično i vjersko. U borbi protiv germanizacije, mađarizacije i talijanizacije normiranje vlastitog jezika i njegovo uzdizanje na rang službenog imalo je prvo-razredno značenje. I u tom svjetlu treba promatrati rad naših jezičnih stručnjaka. Nije teško zapaziti da su svi oni koji su radili na usavršavanju jezika bili potaknuti težnjom buđenja nacionalne svijesti i da je njihovo djelovanje usmjereno upravo na to, iako su unutar njihova nacionalnog shvaćanja postojale razlike.

Francuska vladavina dala je poticaj za jače nastojanje oko stvaranja jedinstvenog pravopisa u Ilirskim provincijama. Kopitar je vidio u političkom združenju Hrvatske, Dalmacije i većeg dijela današnje Slovenije izvanrednu priliku da se ostvare davne težnje naših jezikoslovaca za jedinstven pravopis za sve Južne Slavene koji pišu latinicom.

U to doba V. Dandolo pokreće u Zadru prve novine na hrvatskom jeziku: to je bio upravno-politički tjednik *Kraljski Dalmatin* (*Il regno Dalmato, Kraglski Dalmatin*). Izlazio je u periodu od 12. VII 1806. do 1. IV 1810. i važan je kao izvor za proučavanje francuske vladavine u Dalmaciji. Nisu to bile prve hrvatske novine, već talijanske novine u kojima je usporedo s talijanskim tekstom izlazio njegov hrvatski prijevod, često skraćen i bez onih članaka koji su u političkom i društvenom pogledu važniji, pa je između talijanskog originala i hrvatskog prijevoda postojala kvantitativna nejednakost. Hrvatski tekst je sadržavao ono što je vlasti bilo stalo da se objavi širim slojevima: proglašenja, naredbe, članke o vojnim događajima, hvalo-

spjeve Napoleonu i sl. Od 1809. kada je građansku upravu Dandolovu preuzeo vojni guverner general Maureillan skraćivanja su bila još veća i tekst je gotovo sasvim reduciran. Vrijednost je *Kraljskog Dalmatina* u pogledu narodnog jezika velika. On je započeo s rješavanjem ne tako lakog zadatka: pismeno izražavanje na narodnom jeziku, što je u drugoj polovini XVIII st. bilo u Dalmaciji zanemareno. Dakako, da taj hrvatski prijevod nije bio na nekoj osobitoj visini, ali je on pokazao sposobnost pučkog govora da se uvede u saobraćaj, službeni život i kulturu. Vince je analizirao leksik i terminologiju ovog prvog hrvatskog novinskog jezika i prikazao pred kakvim su se sve teškoćama nalazili prevodioci pri svom nimalo lakom poslu. Taj je posao bio otežan i zbog suviše kruto postavljenog purističkog principa koji je zahtijevao prijevod svih riječi. Kako naše društvo tada nema razvijen svoj vlastiti administrativni aparat (političke i upravne organizacije), sudstvo, agrikulturu, školstvo, umjetnost, medicinu, bankarstvo i druga područja karakteristična za kapitalističku privredu, jasno je da nije moglo u narodnom jeziku naći ni adekvatnih izraza, pa otuda mnogobrojne kovanice, često nemoguće i bizarne. List nije odigrao veću društveno-političko-nacionalnu ulogu. Izlazio je prekratko, nije dublje zašao u narod, budući da je ovaj bio najvećim dijelom nepismen, a učenim ljudima bilo je lakše čitati talijanski original.

Urednik novina bio je do 1809. Bartol Benincasa, glavar javne nastave za Dalmaciju, a zatim dominikanac Nikola Domenik Budronić, koji je bio prevodilac od 1806, poslije smrti franjevca iz zadarskoga franjevačkog samostana Paške Jukića. Vince pretpostavlja da je u prijevodu sudjelovao, kao pomagač ili zamjenik Budronića, odvjetnik N. Sandrić, također Zadrani, poznat kao tumač i prevodilac i kasniji protivnik jezičnih shvaćanja iliraca. Andrija Kadčić, profesor moralke u Zmajevićevu glagoljaškom sjemeništu u Zadru, također se spominje među prevodiocima. Imena ovih ljudi nalaze se i u kasnijim jezičnim diskusijama. Budronić je bio poznat kao pristaša ideja francuske revolucije, a bio je i dobar poznavalac francuskog jezika. Predavao je pravo u zadarskom sjemeništu i po nalogu vlade preveo građanski zakonik.

Austrijska vladavina, koja je zamijenila francusku, sporo je uklanjala francuske uredbe iz sudstva i uprave, pa organiziranje sudstva i uprave traje u Dalmaciji do veljače 1820. Te godine u listopadu namjesnik Tomašić saziva skup jezičnih stručnjaka da izvrše reformu pravopisa. Komisija se sastala 22. X 1820. u Zadru. Sačinjavali su je F. M. Appendini, ravnatelj dubrovačke gimnazije, poznat po svojim obradama dubrovačke kulturne prošlosti; P. Miošić, profesor na splitskoj gimnaziji; B. Mihaljević, profesor gramatike i klasičnih jezika u zadarskim školama, pobornik glagoljice, i N. D. Budronić. Kao gost prisustvovao je Poljak M. Bubrowski, unijatski svećenik, magister teologije i filozofije, koji se bavio starim slavenskim literaturama i upravo je bio na naučnom putovanju po Dalmaciji. Komisija je imala zadatak da ukine nesuglasnosti u nekim bitnim razlikama između dalmatinske (bolje reći dalmatinskih grafija) i dubrovačke grafije, s ciljem da stvori stabilan pravopis kojim bi se štampao prijevod zakona, pisale knjige za osnovne škole, prevodili oglasi, štampale i preštapavale *ilirske knjige*. Komisija je imala pravilan stav: težila je da svakom glasu dađe po mogućnosti jedan znak. Raspravljalo se i našlo relativno dobra rješenja za glasove c, č, ć, g, nj, lj, h, k, š, ž, z. Ovaj reformirani pravopis prihvatila je sva Dalmacija, osim Dubrovnik koji je i dalje zadržao svoj način pisanja. Dosta dobri rezultati i razvijena briga oko jezika postale su, pored drugih razloga, kočnica za brže prihvaćanje ilirskog pravopisa. Kada se 1830. pojavila Gajeva knjižica *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja*, pa kada je taj pravopis, nešto modificiran, uspješno uveden u Gajeve *Novine* i *Danicu* i kada se počela razvijati jedinstvena književnost Hrvata na štokavskom narječju i s dijakritičkim pravopisom, nije ta pojava naišla na opće odobravanje u Dalmaciji, nego su se, naprotiv, mnogi protiv toga bunili. Ipak,

iako Dalmacija nije imala mnogo kontakta sa zagrebačkim ilirskim pokretom, to gibanje nije ostalo bez ikakvog odjeka u Dalmaciji. U *Danici* se nalaze članci i nekolicine Dalmatinaca (A. Kaznačić, B. Petranović, A. Rocci, I. Trnovski, N. Valentić, A. Stazić).

U 30-im godinama, kada je u Hrvatskoj ilirizam u svom punom procvatu, u Dalmaciji se vrlo rijetko nešto izdaje na narodnom jeziku. Od 1836. izlazi u Zadru *Ljubitelj prosveštenija. Serbsko-dalmatinski magazin*, pokrenut godinu dana prije u Karlovcu kao almanah. Izdavao ga je Srbin Božidar Petranović iz Šibenika i bio mu urednik šest godina. Izlazio je, iako neredovito, sve do 1873. Pisan je predvukovskom srpskom ortografijom, koja je od D. Obradovića do Vuka predstavljala mješavinu temeljenu na crkveno-slavenskom načinu pisanja. Petranović je jedan od rijetkih ljudi u Dalmaciji koji se intenzivno bavio problemima književnog jezika i zastupao misao o posebnosti književnog jezika, koji bi se kao književni razlikovao od prostoga pučkog jezika. Bio je protiv strogoga purističkog načela. Vince zbog toga ističe da je Petranović pristaša moderne misli, ali ipak je teško reći da li je Petranović imao takvo mišljenje zato što je bio moderan ili zato što je bio sklon tradiciji. Njegova autobiografija iz 1851. još uvijek je pisana crkvenom ćirilicom i puna je crkvenoslavenskih riječi. Odgojen u patrijarhalnoj pravoslavno-religioznoj obitelji, Petranović je bio naklonjen utjecaju pravoslavne crkve, a ova se odlučno odupirala Vukovom pravopisu kao neprijatelju pravoslavlja. Uza sve to, Petranović ide u red najzaslužnijih Dalmatinaca u XIX stoljeću. Bio je Gajev prijatelj iz studentskih dana i propagirao njegove ideje, premda skromno; preporučavao je dalmatinskim Hrvatima da usvoje Gajev latinički pravopis, smatrajući ga boljim od dalmatinskog. U njegovom *Magazinu* pokatkad su sudjelovali i Hrvati (A. Kaznačić, I. Trnovski, I. F. Jukić, pa i Stanko Vraz), ali je *Ljubitelj prosveštenija* ipak imao izrazito pravoslavno-vjerski karakter.

Petranović je bio za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, pa je u tom smislu poslao iz Beča (8. XI 1848) jedan spis Jelačiću, u kojem opisuje ekonomsko stanje Dalmacije i socijalni položaj njezina naroda, uvjeren da se Dalmacija nikada neće iz toga lošeg stanja izvući, ako ostane odcijepljena od Hrvatske. Uz to daje svoje mišljenje kako bi se to moglo najbolje postići.

Na poziv austrijskog ministra pravosuđa preveo je građanski austrijski zakonik na srpski jezik. Prijevod je izašao u Beču 1853. U vezi s tim napisao je 1850. brošuru, posvećenu Bachu, *O austrijskom građanskom zakoniku i o srpskom prevodu*. Knjižica je interesantna zbog toga što pokazuje Petranovićeve poglede 1. na problem prevodenja (gdje ne nastupa kao purist, pa je blizak kasnijim Veberovim zahtjevima, da i učen čovjek ima pravo intervenirati u jezičnim pitanjima, napose u stvaranju potrebnih izraza i termina; ako nedostaje riječi, ne treba ih kovati, već potražiti kod »ostalih Srba« ili u crkvenoslavenskom); 2. na jezik (zastupa modernu misao o jezičnoj određenosti, jer ukoliko ona ne postoji, dolazi do velikih, pa i kobnih nesporazuma); 3. pravopis (predlaže svojim zemljacima »zapadne crkve« da uzmu ilirsku grafiju, dok sam piše etimološki) i 4. na aktuelan problem odnosa između hrvatskog i srpskog književnog jezika. Petranović drži da će se s vremenom uspjeti otkloniti zapreke na putu stvaranja jedinstvenoga književnog jezika za Hrvate i Srbe. Zanimljivo je da Petranović u ovoj raspravi, dakle 1850, predlaže za osnovu književnog jezika srijemsko narječje, a ne hercegovačko kako je zahtijevao Vuk, ili dubrovačko za što se zalagao Gaj. Ovu brošuru s manjim odlomkom iz spomenutog prijeвода zakonika poklonio je Petranović ruskom caru Nikoli I i od njega primio za uzvrat briljantni prsten. Ovo svjedoči o njegovoj slavenskoj orijentaciji s romantičarskim obilježjem, ali i njegovom dodvornom stavu prema vlasti. Za vrijeme Bachova apsolutizma obavljao je važne funkcije na području sudstva u Dalmaciji.

Još prije se javila ideja o pokretanju stručnoga pravničkog lista i 1851. počinje izlaziti u Zadru *Pravdonoš*a pod uredništvom A. Kuzmanića i I. Danila, a jedan od glavnih suradnika bio je Petranović. List je odigrao značajnu ulogu u tome da pravni stručnjaci počinju pomalo usvajati pravnu terminologiju na narodnom jeziku, jer su tada domaći sinovi, školovani u tuđini, jedva narodni jezik razumjeli.

Ante Kuzmanić dolazi 1834. u Zadar za profesora porodiljske škole. Već tih godina on pomišlja na izdavanje časopisa na narodnom jeziku, ali je prvi broj *Zore dalmatinske* izašao tek deset godina kasnije (1. I 1844). Imala je 16 stranica i intenzivno se bavila jezičnim problemima. Pisana je dalmatinskom grafijom, ali se u njoj odmah javljaju zagovornici Gajeva pravopisa iz svih hrvatskih pokrajina. Šest godina vodile su se rasprave oko toga koji će se pravopis uzeti. Ilirci su sa svoje strane putem korespondencije i preko *Danice* nastojali da Dalmatinci uzmu njihov pravopis; time bi bila uspostavljena sloga na književnom polju, budući da su oni već 1836. uzeli »dalmatinsko narječje«, tj. dubrovačku štokavštinu. Za Gajev pravopis zauzimali su se uglavnom Dubrovčani (Medo Pucić, A. Kaznačić) i Slavonci, koji su ga već bili primili. Za Gajev pravopis bio je i Nikola Tommaseo, zatim S. Ivičević, M. Kovačević, Stazić i drugi. Prvi otvoreni članak protiv zagrebačkog pravopisa izašao je u broju 22/1844; u njemu se iznosi mišljenje da Dalmaciji nije potreban drugi pravopis, jer ona već dvadesetičetiri godine ima svoj pravopis koji se uči u osnovnim školama. Od toga članka ogradio se P. Pre-radović u pismu Kukuljeviću s napomenom da su ga izdavači zamolili neka objasni Kukuljeviću da je taj članak izašao po nalogu odozgo i da se njegovo štampanje nije moglo spriječiti. Zbog borbe oko pravopisa Kuzmanić je već u svibnju iste godine dao ostavku na uredništvu, premda pristaje da se potpisuje kao urednik još do kraja godine. Pokušao je, ali bez uspjeha, da pokrene novi list *Maslina*. Od br. 32 (kad Kuzmanić više nije urednik) počinje borbu protiv Gajeva pravopisa najžešći njegov protivnik u Dalmaciji — Šime Starčević.

Iduće godine dolazi za urednika Ivan August Kaznačić i najavljuje da će *Zora dalmatinska* izlaziti ilirskom grafijom. To je, međutim, bilo zabranjeno, pa on ostavlja da svatko piše kako hoće. Zato je u ovom godištu *Zora dalmatinska* štampana različitim grafijama. Kaznačića je povremeno nezvanično zamjenjivao Pre-radović. Godine 1846. za urednika *Zore dalmatinske* dolazi prof. Nikola Valentić. On je još dalje otišao u uvođenju ilirske grafije, ali je od broja 40 ponovo preuzeo uredništvo Kuzmanić. Ovaj najavljuje da će zadržati Gajev pravopis, ali bez rogatog e. Kuzmanić nije bio odlučno protiv ilirske grafije; bio je dosljedni pobornik ikavice, u čemu ga je podržavao i Vuk, koji je stajao na principu: »Piši kako govoriš«, a rogato e nigdje u izgovoru ne postoji.

Nakon što je za urednika došao Kuzmanić, Š. Starčević je opet žestoko udario protiv zagrebačke grafije, pa Kuzmanić pod njegovim utjecajem 1847. ponovo uvodi dalmatinski pravopis na veliko nezadovoljstvo iliraca, a i mnogih Dalmatinaca. Čak je i Njegoš osudio Kuzmanića, a također i beogradske novine, koje su u tome s pravom vidjele kretanje natrag i nerazumijevanje aktualnih potreba jugoslavenskih naroda. Ovo je naišlo na negativan odjek i kod drugih slavenskih listova, a Vuk piše »Poslanicu Anti Kuzmaniću« 9. VI 1847. Nagovara ga da usvoji ilirsku grafiju jer je ipak bolja od dalmatinske, premda Vuk nije volio dijakritičke znakove. Smatra da ikavicu neće uzeti ostali Slaveni, ali budući da se ona u narodu govori, bilo bi bolje da je prihvate i Zagrepčani. »Ja ovo ne govorim za ljubav vama«, piše Vuk, »i ‚Zori Dalmatinskoj‘ niti uz prkos Zagrepčanima i njihovim novinama, nego samo što želim da bi se gdjegod u književnosti našoj počelo raditi upravo kao što treba, dakle za ljubav našega zajedničkog jezika, naše književnosti i sloge u njoj, ali sloge na pametan i dobar način...«.

Rezultat takva Kuzmanićeva postupanja bio je taj da su suradnici *Zore dalmatinske* jedan za drugim otpadali. Pod utjecajem revolucije 1848. i slavenskog

kongresa, održanog u Pragu iste godine, čiji je poziv Dalmatincima objavljen u *Zori dalmatinskoj*, Kuzmanić zaključuje da »sloga slavjanska nije prazna rič« i uvodi zagrebački pravopis. Međutim, bilo je prekasno da se list izvuče iz krize u koju je upao; Kuzmanić ga 1849. napušta i on prestaje od 25. IV izlaziti. Kuzmanić prihvaća uredništvo *Glasnika dalmatinskog*.

Glasnik dalmatinski (1848—66) izlazi Gajevim pravopisom a »hervatskim« jezikom, tj. ikavicom. Sad je i Starčević primoran da objavljuje svoje napise ilirskom grafijom, iako ne prestaje napadima na nju.

Bečki dogovor 1850, koji je donio odluku da se piše ijekavski, također izaziva velike komentare i polemike među jezikoslovcima. Š. Starčević, dakako, ustaje protiv ijekavice. Ante Starčević također, nazivajući je blejanjem; on smatra da bi trebalo pisati ili čisto *i* ili čisto *e*. Za ovo posljednje kaže da je ljepše i rasprostranjenije, iako napominje da je on sam ikavac štokavac. A. Starčević nije nikada prihvatio *ije*, već je uporno, što je u skladu s njegovim temperamentom i karakterom, pisao *e*. Tako dva ideologa hrvatske misli, Ante i Šime Starčević, posljednji su hrvatski pisci, koji nisu nikada prihvatili ijekavicu. Od 1855, otkako je urednik *Glasnika dalmatinskog* postao A. Kazali, *Glasnik* prelazi na ijekavicu (*ie*), što zadržava i J. Sundečić (urednik od 1860), premda on u podlistku dopušta i ikavicu. Od 1861. do 1864. urednik *Glasnika* je Stj. Ivičević, a zatim ponovo Kuzmanić, koji to ostaje do 1866. On je i opet uveo ikavicu.

Ijekavica je tek u drugoj fazi narodnog preporoda u Dalmaciji, tj. od 60-tih godina dalje, sve odlučnije utirala sebi put. Bila je smatrana osnovicom zajedničkog jezika Hrvata i Srba. Ali ni tada to nije išlo lako. Mihovil Pavlinović, aneksionist, također je nerado i samo zbog sloge prihvatio ijekavicu, tražeći da se ona izgovara tako da bude bliža ikavštini nego ekavštini. Tu Pavlinović stoji na Kuzmanićevoj liniji, samo što je općenita situacija sada drugačija. Kuzmanić je pretpostavljao da Srbi neće nikada prihvatiti ijekavicu, pa mu se činilo nepotrebnim da Hrvati napuštaju ikavicu, tim više što je ona bila do kraja XVIII st. najrašireniji hrvatski književni govor. Njome su, pored dalmatinskih pisaca, pisali slavonski i bosanski pisci. Povrh toga ikavica je u Dalmaciji bila govor grada, dok su ijekavicom govorili seljaci na granici Dalmacije. Kuzmanić je nastojao da štokavskom ikavicom poveže sve Hrvate, a ilirska koncepcija o ujedinjenju svih južnoslavenskih literatura činila mu se neostvariva; smatrao je da ona zbog svoje širine i nerealnosti otežava rješenje jezičnog pitanja u Hrvata. Držao je da Dalmacija, kao kolijevka Hrvata, mora imati vodstvo u hrvatskom narodu i nadao se da će ona postati središte hrvatskog preporoda poslije zabrane ilirskog imena. Zadar, grad Zoranića, Krnarućića, Barakovića, grad dramtiziranih lauta — zametaka kasnijih crkvenih prikazanja — grad gdje je djelovao Šime Budinić, koji je još prije Gaja predlagao dijakritičke znakove po uzoru na češki pravopis, grad u kojem su izlazile prve novine na hrvatskom jeziku i u kojem je 1820. donesen relativno dobar pravopis — trebalo bi da, po Kuzmaniću, bude centar Hrvatske. Kuzmanić nije uviđao da je stanje u nacionalnom pogledu u Dalmaciji mnogo gore nego u Hrvatskoj i da se Dalmacija tek počinje buditi.

Za klerikalnog i konzervativnog Šimu Starčevića postojao je još jedan razlog za ikavštinu: crkva je bila protiv ijekavice i govorila je da se pomoću *ije* želi narod privesti u pravoslavlje, dok »ikavština kod nas znaменуje nasljednika crkve zapadne«.

Na takav Kuzmanićev stav utjecao je vjerojatno i Kopitar, koji nije volio ni Gaja ni ilirce, a i Vuk mu je u pogledu ikavice davao pravo. Možda je neku ulogu kod separatističkog stava Kuzmanićeve Zore imala i vlada, a i vlasnici Zore, braća Battara, koji su neobično cijenili Š. Starčevića. Zanimljivo je da Tommaseo kaže za Zoru da je njemački list.

Pogledi na jezična pitanja Kuzmanićeva kruga pokazali su se neodrživima, ali je njihov stav pridonio, pored Vukova i Daničićeva utjecaja, da je potkraj XIX st. u Hrvatskoj napušten jezični tip »zagrebačke škole« i da se hrvatska književnost približila Vukovu hercegovačkom tipu, te tako najzad primila načelo o primatu narodnog tj. pučkog jezika u književnosti, što su Dalmatinci stalno zastupali.

Vince je u svojim radovima dao iscrpan prikaz razvoja dalmatinske jezične škole u prvoj polovici XIX st. (do 1860). Mi smo se ovdje više osvrnuli na one nelingvističke momente koji su pri tom igrali veliku ulogu: historijsko-tradicionalna nasljeđa, društveno-kulturno-vjerska određenost, političko-nacionalna pripadnost i shvaćanja, psihološko-estetsko-stručna sprema.

T. Ganza-Aras

PRILOZI ZA POVIJEST JUGOSLAVENSKIH NARODA U ZBORNIKU
»SLAVENSKI PREPOROD«, Institut slavjanovedenija AN SSSR, Moskva 1966, 250.

Pod ponešto neobičnim naslovom »Slavjanskoe vrozozhdenije«, kojemu značenje nije dovoljno jasno, urednici S. A. Nikitin, E. P. Naumov, P. N. Oljšanskij i G. E. Sančuk pripremili su zbornik članaka i nove građe iz prošlosti slavenskih naroda. Prilozi su podijeljeni u tri skupine: članci (3—103); pregledi, bilješke i osvrti (104—160); građa (161—248). U ovom osvrtu kanim prikazati samo one priloge u kojima autori obrađuju ili objavljuju građu za povijest jugoslavenskih naroda.¹

V. M. Hevrolina, Revolucionarno narodnjaštvo i narodno-oslobodilački pokret na Balkanu 1875—1876 (63—82), donosi na temelju nove arhivske građe podatke za pitanje odnosa između ruskog revolucionarnog narodnjaštva i oslobodilačkih balkanskih pokreta. Najprije se osvrće na odnose koji su bili uspostavljeni preko suradnje u ruskim novinama i njihova raspačavanja. Tako su 1875—76. dopisnici lista »Naprijed« bili Srbi P. Todorović i R. Milošević, a list se raspačavao u Beogradu, Požarevcu, Knjaževcu, Smederevu i Užicama. Iz njega su također srpske socijalističke novine preuzimale članke. U Srbiji se širio i »Radnik«, glasilo bakunjinističke skupine N. Žukovskog i Z. Ralija. Nadalje, autor prikazuje odnos ruskih demokrata prema hercegovačkom ustanku. Oni su ustanicima pružali materijalnu pomoć, a neki od njih i sami su pošli u Hercegovinu. Zanimali su se za značaj ustanka i način borbe, kako bi stekli iskustva za buduću borbu u Rusiji. Međutim, u odnosu prema ustanku svi se demokrati nisu slagali. Dok je mladež išla u Hercegovinu, pristaše P. L. Lavrova nisu htjele pružiti ustanku aktivnu pomoć. Brzo povlačenje ruskih dobrovoljaca iz Hercegovine autor tumači i službenom intervencijom Rusije, Srbije i Crne Gore i zaključuje da njihovo sudjelovanje nije imalo veliko značenje, ali da ipak pokazuje spremnost ruske revolucionarne mladeži da aktivno sudjeluje u borbi. Ukratko su prikazani i bakunjinistički planovi za povratak u Srbiji.

U drugom dijelu članka autor prikazuje odnos narodnjaka prema travanjskom ustanku u Bugarskoj i srpsko-turskom ratu 1876. Kaže da je napredna ruska javnost suosjećala s borbom ne toliko zato što je ona bila oslobodilačka, već i jer je mogla utjecati na demokratizaciju unutrašnjeg poretka u Rusiji. Budućnost

¹ Ostali prilozi (u prijevodu): A. S. Myl'nikov, Idejno-politički uvjeti nacionalno-prosvjetiteljske ideologije u češkim zemljama, 3—47. — N. M. Pašajeva, Odražaj nacionalnih i socijalnih suprotnosti u istočnom Haliču 1848. u spisima ruskog sabora, 48—62. — S. A. Nikitin, Podaci ruskog popisa iz 1879. o broju i nacionalnom sastavu stanovništva bugarskog grada, 83—103. — N. T. Todorov, K pitanju o gradskoj sirotinji Sumena sredinom XIX stoljeća, 120—22. — V. N. Kondratjeva, Bugarske proklamacije šezdesetih godina XIX stoljeća, 151—60. — S. A. Nikitin, Opis gospodarskih prilika jugoistočnog dijela Bugarske u tridesetim godinama XIX stoljeća, 161—203. A. A. Ulunjan, Sudjelovanje bugarskog naroda u rusko-turskom ratu 1877—1878, 222—232.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XIX—XX

1966—67

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

IVAN KAMPUŠ

OLEG MANDIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

Štampanje dovršeno 18. XII 1968.